

УДК 007 : 304 : 070

«МНОГОЗНАЧНІСТЬ» ПОСТАТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В ОЦІНЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

СИДОРЕНКО Наталія,

д-р філол. наук, проф.,

Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, вул. Ю. Ілленка, 36/1, Київ, 004119, Україна,
e-mail: svdorenko@knu.ua

У статті визначаються основні характеристики П. Куліша представниками української еміграції у ХХ ст., основна увага зосереджується на аспектах неординарної особистості в українській культурі та історії. Об'єктом дослідження обрано літературно-критичні й публіцистичні статті, а також листування окремих представників української інтелектуальної еміграції (зокрема Є. Маланюка, І. Качуровського, А. Животка, Ю. Косача, Ю. Шевельова), які звертались у своїх працях до імені та творчості П. Куліша. Методи аналізу, індукції та дедукції, зіставлення, синтезу й узагальнення дали змогу виокремити риси П. Куліша – творця нації, державотворця, істинного європейця, унікальної особистості.

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, українська еміграція, літературно-критичні та публіцистичні статті, творець нації, європейські орієнтири.

THE AMBIGUITY OF PANTELEJMON KULISH'S FIGURE IN THE ASSESSMENT OF UKRAINIAN EMIGRATION

The article analyzes the main characteristics of P. Kulish by the representatives of Ukrainian emigration in the twentieth century, focusing on aspects of the extraordinary personality in Ukrainian culture and literature. The object of the research is literary-critical and non-fiction (publicistic) articles, as well as correspondence of some representatives of Ukrainian intellectual emigration (in particular Ye. Malaniuk, I. Kachurovsky, A. Zhyvotko, Yu. Kosach, Yu. Shevelov), which addressed their works to the figure and creativity of P. Kulish. Methods of analysis, induction and deduction, comparison, synthesis and generalization made it possible to distinguish the main features of P. Kulish – the creator of Ukrainian nation, a state-maker, a true European, a unique personality.

Key words: Panteleimon Kulish, Ukrainian emigration, literary-critical and non-fiction (publicistic) articles, creator of nation, European orientations.

Вступ. До 200-ліття від дня народження класика української літератури в Україні заплановані різноманітні заходи державного рівня (відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про відзначення 200-річчя з дня народження Пантелеймона Куліша»). Виставки, зокрема в Музеї книги та друкарства, Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, Чернігівській обласній універсальній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка, Чернігівському обласному історичному музеї ім. В. В. Тарновського, відкриття пам'ятника «маленькому Панькові» на батьківщині (с. Вороніж Шосткинського району на Сумщині) тощо дали можливість ознайомитися з раритетними рукописами та малюнками, листуванням і виданнями творів майстра слова, побачити нові образи видатного українця. Упродовж року заплановано цикл міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій під спільною назвою «Пантелеймон Куліш – 200», до яких долучилися Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка (Центр дослідження життя і творчості П. Куліша), Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Сумський державний університет, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Наукове товариство імені Шевченка в Америці, Українська

© Сидоренко Н., 2019

вільна академія наук у США, Український науковий інститут Гарвардського університету. Серед таких заходів – наукові виступи й обговорення «Пантелеймон Куліш: класик на терезах історії» (Львів, травень 2019), «Між хутором і світом: культурницька місія Пантелеймона Куліша» (Суми, вересень 2019), «Пантелеймон Куліш у культурному та інтелектуальному просторі України» (Київ – Ніжин, жовтень 2019). У селі Оленівка Борзнянського району Чернігівської області на території обласного історико-меморіального музею-заповідника П. Куліша «Ганнина пустинь» у «камерному форматі» відбулася наукова конференція «Пантелеймон Куліш і його доба» (червень 2019).

Як зазначила старший науковий співробітник НБУВ О. Супронюк: «Історія будь-якої країни – це імена і події. Одним із найбільш знакових імен, що репрезентують історію України, є Пантелеймон Куліш. Ключова постать українського національного відродження у XIX–XX століттях. Він був подвижником, енциклопедистом, особистістю масштабу діячів італійської епохи Відродження» [1].

Імена Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Миколи Хвильового, Олександра Олеся, Павла Тичини стали знаковими не лише для батьківщини, а й для української еміграції XX ст. Серед духовних дороговказів на чужині був і лишається Пантелеймон Куліш.

Характеристики цієї особистості в Україні й поза її межами, з вуст сучасників літератора й сьогоднішнього покоління критиків, самоіронічне портретування й пошуки сенсаційно дошкульних деталей його життєпису лишаються багатозначними, суперечливими, символічними, як і многогранна діяльність митця. Окрім узвичаєних, хрестоматійних визначень (на кшталт – поет, прозаїк, драматург, перекладач і т. д.), він «ідеолог і творець української нації», «консолідатор розпорочених прошарків української ... інтелігенції», «організатор національної культури» (О. Дорошкевич), «світла пляма з темного минулого», «справжній європеець, ... який наблизився до типу західного інтелігента» (М. Хвильовий), «архівний письменник», чия творча спадщина великою мірою схована від читацького загалу (В. Петров).

До вивчення життя й творчості П. Куліша сьогодні долучилися літературознавці, історики, філософи, публіцисти, мовознавці, журналістикознавці, з-поміж яких варто згадати ґрунтовні дослідження О. Федорука, Є. Нахліка, М. Жулинського, В. Дудка, А. Даниленка, О. Яся, І. Гирича, В. Жадька та ін. Важливими нині стають орієнтири націєтворення і державної розбудови, що постають у творчості П. Куліша ще в XIX ст. (Є. Нахлік, В. Лазарева та ін.) [2], значимі ідеї для долі України, які історично передбачив літератор. І хоча «кулішівські мотиви» в творчості українського еміграційного покоління частково простежуються, як, скажімо, в спадщині Є. Маланюка [3], але здебільшого ці елементи ще маловивчені.

Мета статі – визначити основні характеристики П. Куліша представниками української еміграції у XX ст., зосереджуючи основну увагу на аспектах неординарної особистості в українській культурі та історії. Об'єкт дослідження – літературно-критичні й публіцистичні статті, а також листування окремих представників української інтелектуальної еміграції (зокрема Є. Маланюка, І. Качуровського, А. Животка, Ю. Косача, Ю. Шевельова), які звертались у своїх працях до імені та творчості П. Куліша.

Методи дослідження. За іменними покажчиками та змістом літературно-критичних і публіцистичних праць окремих літературознавців у діаспорі простежено використання імені П. Куліша, характеристика його особистості в українській пресі повоєнного періоду на території Німеччини (зокрема в роки його 50-ліття та 60-ліття з дня смерті – 1947, 1957). Методи аналізу, індукції та дедукції, зіставлення, синтезу й узагальнення дали змогу виокремити риси П. Куліша – творця нації, державотворця, істинного європейця, унікальної особистості.

Результати й обговорення. Ким же був Пантелеймон Куліш – суперечливий, загадковий, не осягнений синтетично – для української еміграції ХХ століття? Ретро-Куліш на тлі сучасних емоційних символів («блогер», «PR-менеджер», «маркетолог української культури», «Донжуан ХІХ століття», «Дон Кіхот української справи» і т.д.) виглядає інакшим – в пізнанні його «справжнього», «політичного», державницького, прагненні побачити «цілковиту постать» – із «нетрадиційною впертістю», як згусток «енергії людської». Невипадково Є. Маланюк підкреслив понад 70 років тому, перебуваючи в повоєнній Німеччині: «Куліш бо надто добре знав вогненно-криваву границю поміж тим, «що становить націю в розумінні етнографічному», а що «становить націю в розумінні політичному» [4, с. 187] (процитовано слова літератора 1864 р. – 155 років тому).

Серед представників української еміграції ХХ ст., які не оминули в своїй творчості постаті естета та європейста, державника й літератора П. Куліша, були Є. Маланюк, Д. Чижевський, Д. Дорошенко, Б. Лепкий, Ю. Шевельов, А. Животко, В. Державин, В. Петров-Домонтович, Ю. Луцький, І. Качуровський, О. Бойко-Блохин, О. Оглоблин, Г. Грабович та ін. Зусиллями деяких із них видано чи написано передмови до творів митця, що вийшли в Німеччині, США, Канаді, інших країнах. Наприклад, Ю. Луцький переклав англійською мовою роман «Чорна рада», написав для англомовного читача нарис життя й творчості П. Куліша (Нью-Йорк, 1983), підготував до друку «Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані» (Нью-Йорк, Торонто, 1984), до яких передмову подав Ю. Шевельов.

Риси Куліша-українця, державника, націєтворця, істинного європейця стверджує в своїх літературних нарисах Є. Маланюк. Передбачливо-образні висловлювання П. Куліша неодноразово він використав у своїй ґрунтовній праці «Нариси з історії нашої культури», з пієтетом називаючи митця ХІХ ст. «людиною такої міри» [5, с. 63]; використовуючи його слова як підтвердження тези, що саме Шевченко «вулканом вибухнувши в Ночі Бездержавности, іншим, зовсім іншим світлом освітлив Батьківщину», це було те світло, при якому, на думку П. Куліша, «всі побачили, кудюю мають іти» [5, с. 67]. Із характеристикою величі Кобзаря пов'язане й інше цитування Шевченкового побратима: «Широко він обняв Україну з її могилами кривавими, з її страшною славою... І з того часу всі у нас поділились на живих і мертвих» [5, с. 71]. Тут Є. Маланюк, увівши обидві постаті в свій контекст, наголосив: «А той розподіл на «живих і мертвих», що його відзначив П. Куліш, таки відбувся і став фактом історії нашого народу... Дух Нації був Шевченком переданий не лише поколінню «живих», а й поколінням «ненароджених». Переданий *через* бездоріжжя і тьму Ночі Бездержавности і *всупереч* тій Ночі» [5, с. 72].

Для «майстра залізного слова» Є. Маланюка річниця П. Куліша ставали приводом для нового прочитання геніального письменника й реальної людини (вірші «У Кулішеву річницю», сонет «Куліш», ліричний диптих «Пам'яті Куліша», стаття «В Кулішеву річницю»). Ця остання з названих тут публікація вийшла в світ двічі – 1947 р. (на цей рік існує кілька посилань і передруків); а також вдруге – на шпальтах місячника літератури, мистецтва, критики, наукового і громадського життя «Українська літературна газета» в Мюнхені (з нагоди 60-ліття з дня смерті письменника; 1957. Ч. 2 (20). Невипадковим було поєднання в одному числі українського часопису в Німеччині двох імен: П. Куліша та Є. Маланюка, адже, як зазначив у статті «60-ліття Євгена Маланюка» Ю. Дивнич (справжнє прізвище – Ю. Лавріненко), поет-публіцист із Новоархангельська народився «1897 року – того самого року й місяця, коли помер Пантелеймон Куліш, що до нього, як до свого духового історичного батька так залюбки признається наш ювілят» [6].

До імені П. Куліша звертається Є. Маланюк і в інших своїх публікаціях: у статті «До Чупринкової річниці» він називає митця «кипучим» [7, с. 289], ставлячи його поряд із «постатями і символами»: «клокочучим гнівом і болем Шевченком», «Жан-

ною Д’Арк української поезії» – Лесею Українкою, шукаючи поміж ними місце для «поетичної легенди» Г. Чупринки. Звертаючись до пам’яті В. Самійленка та О. Маковея у статті «Над свіжими могилами», Є. Маланюк вирізняє «просто неймовірних» українських особистостей – П. Куліша, Лесею Українку, В. Стефаніка, «феномена людського духу» Т. Шевченка [7, с. 301]; водночас критик вважає Самійленка другим «перекладником» після Куліша, який переклав «майже всього Шекспіра і частину Святого Письма» [7, с. 302]. У публікації «Шевченко і сучасність» звернено увагу на сприйняття творчості Кобзаря його сучасниками ХІХ ст. і модерністами початку ХХ ст., називаючи це «черговим бунтом» супроти «духовного Мойсея нашої нації» [7, с. 362]. Зокрема Є. Маланюк записав: «Бунтарські нотки ще за Шевченкової доби звучали в зигзагоподібних поглядах несамовитого Куліша...» [7, с. 362]. Вміння осягнути глибинні явища та події, зосередити погляд на оригінальних рисах багатьох митців притаманні Маланюку-критику; як зазначила професор О. Пахльовська: «Маючи погляд історика-поета, Маланюк бачив наперед – і візіонерно, і рационально – драматичні колізії української історії» [8, с. 806].

Взаємозв’язок П. Куліша з європейськими літературними традиціями розпізнав також український літературознавець у Німеччині І. Качуровський. В розлогіму нарисі «Роль «хатян» у розвитку української літератури» до 70-річчя заснування цього модерністського журналу в Києві критик зупиняється на публікації спогадів Олександри Куліш (Г. Барвінок), згадуючи історію публікації роману «Чорна рада» П. Куліша, стосунки з поетом пушкінської плеяди, професором і ректором Імператорського Санкт-Петербурзького університету П. Плетньовим, поїздки до Німеччини та Польщі [9, с. 127–130]. Зрештою, не оминув критик увагою і статтю М. Сріблянського (М. Шаповала) «Трагічна постать» [9, с. 133], де вияскравлено справедливе й помилкове ставлення до цього «піонера з сокирою важкою», що нищив «терен колючий в рідній стороні». Але досі важливими залишаються для сучасних українців слова М. Шаповала: «І хоч тепер потімки обходять його мовчанкою, та од будучої вдячної йому України туподумство людське не заслонить Куліша, бо ... на добро нам підуть його розумні речі і його безуміє! Хто міг *так і стільки робити*, як Куліш, той сміливо може бути певним, що без нього не обійтись. Нам без виучення Куліша жити і свідомо, розумно працювати для добра нашого трудно, щоб не повторити його помилок, які лягають на його пам’ять лише через те, що він *перший* двигнув Україну на шлях культури і розвитку, впадши сам під тягарем нашої історичної некультурності» (Українська хата. 1909. № 3. С. 147).

У доповіді «Український парнасизм», прочитаній на науковій конференції у Парижі 1982 р., І. Качуровський підкреслював: «Щодо самої української літератури, то підготовчу стадію до сприймання парнаської поезії вона пройшла ще в другій половині ХІХ ст. завдяки діяльності Панька Куліша та Івана Франка, які обидва вбачали свою місію в тому, щоб прилучити своїх земляків до світової культури», цієї мети вони намагалися досягти «пересадженням на український ґрунт форм європейської поезії», а також «невгамовною, наполегливою перекладацькою працею» [9, с. 215–216]. Згадки про П. Куліша і Т. Шевченка трапляються у статтях «Життя і творчість Юрія Клена», роздумах про літературну еміграцію повоєнних років «Музика теплих барв», осмисленні української творчої плеяди 70-х рр. «Критик і поет Іван Світличний», міркуваннях «Містична функція літератури та українська релігійна поезія» («зразком інтелектуальної молитви» тут названо однойменну поезію П. Куліша, де є рядки: «Всевишній, я Тобі молюся, Молекул космосу твого...») [9, с. 679]. Перелічуючи позитивні явища в українській літературі «постсталінської доби» у «Загальному огляді української літератури ХХ сторіччя», І. Качуровський згадав серед двадцяти позитивних рис також публікацію в Україні творів дожовтневих українських письменників, які тривалий час перебували під забороною, серед них М. Старицький, Б. Грінченко, Панько Куліш [9, с. 716].

Нейтрально-документально, з пошаною, розумінням значущості цієї особистості зображено П. Куліша в статтях, приурочених його річницям народження чи смерті. Так, 50-ліття смерті різностороннього митця XIX ст. припало на 1947 р., тож еміграційні часописи, зокрема на теренах Німеччини, де на той час перебувало ціле гроно видатних українців, відгукнулися на цю дату. Не завжди публікації були підписані – скажімо, авторство позначене трьома зірочками в газеті «Українські вісті» (1947. 16 лютого). Газета видавалась у Новому Ульмі (Німеччина), головним редактором був І. Багрянний, згодом М. Воскобойник [10, с. 128–129]. Тут не лише акцентовано увагу на основних віхах життя й творчості письменника («всебічний талан», «трудолюбне життя», «велика й широка індивідуальність», «батько модерної української історичної повісти», «перекладач європейських письменників», «невтомний працівник на полі українського слова», прагнення вибудувати «власну культурну «хату» на здорових народніх основах», «живіш цікавився Галичиною»), а й підкреслено його «мовний нюх», «прив'язаність й любов до рідного слова» й те, що «Куліш став побіч Шевченка великим реформатором цього народного скарбу й то навіть у його назверхньому одязі (т. зв. «кулішівка» в правописі)».

Двотижнева газета «Українська трибуна» (Мюнхен, 1946–1949, редактори З. Пеленський, В. Пасічний, до редколегії входили З. Тарнавський, Б. Нижанківський, Ю. Григорій, П. Карпенко-Куриниця) [10, с. 122–123] надрукувала 16 січня 1947 р. статтю «Проблеми великої літератури», де проводилися паралелі між розвитком української та російської літератур у XIX ст. Публікації П. Куліша порівнювалися зі схожими творами Л. Толстого. Так, зазначалося, що в журналі «Современник» український автор опублікував «Спомини дитинства», слідом за ним, у тому ж місячнику, вміщено однойменний твір російського літератора. Тож в еміграції 40-х рр. XX ст. проаналізовано творчі помилки та невдачі двох талановитих письменників.

Ім'я П. Куліша згадував у поєднанні з Т. Шевченком і Ю. Косач (підписано криптонімом Ю. К-ч) на шпальтах газети українського незалежного тижневика «Час» (Нюрнберг, Фюрт, 1947. 30 берез.). У дискусійній статті «Чому з Заходом?» критик характеризував суть процесу «українська культура в наступі», коли й образотворче мистецтво «пробиває собі дорогу в Парижі й Америці», а «наше письменство наперодні остаточно й вирішального підйому для включення себе в процес світової літератури». Ю. Косач виводив власну формулу КУЛЬТУРИ: «це система вартостей... Не знецінювати чужої системи й не штучно підбивати вартості своєї – в рівновазі цих двох сил закон вселюдського поступу цивілізації». Письменник бачив два рівнобіжні шляхи розвитку української культури: Шевченко (творення культурних вартостей «джерельними глибинами національного генія») і Куліш (спрямування цих вартостей у русло світового культурного процесу). Таким чином, завдяки Кулішеві українські культурні надбаня можуть досягати верхів'я, маючи в основі «первінь людяности», рухатися до «ширшого грона народів, познайомити інших із випродукваними вартостями, вчинити їх загальнолюдськими» [1947. 30 берез.].

Професор А. Животко, який присвятив себе створенню національної, синтетичної історії української преси (досі його посібником користуються майбутні журналісти в Україні), неодноразово повертався до спадщини П. Куліша на полі видавничої, редакційної і редакторської діяльності. Це не лише окремі статті, як-от «Панько Куліш і українська журналістика» (ашафенбурзький тижневик «Неділя» в Німеччині), а й цілісні, ґрунтовні розділи про значення П. Куліша у «пробудженні другої половини 1850-х років», підготовчій праці «основ'ян», публікації цінних історичних і літературно-критичних праць (навчальний посібник «Історія української преси» 1937 і 1947 рр., перевидання в Мюнхені 1990–1991 та Києві 1999 рр.).

Свого часу чимало дискусій викликала в еміграції книга В. Петрова «Романи Куліша». Зокрема прочитавши її, Ю. Шевельов в листі до О. Ізарського написав: книга

«надзвичайна» [11, с. 142]. Чимало приміток, роздумів, суперечок навколо творчості й потрактування П. Куліша залишилось у творчій спадщині Ю. Шевельова. Йому навіть вдалося знайти відповідники цієї безпосередньої і мінливої особистості XIX ст. у середовищі української еміграції («Але Куліш хоч був Костецьким чи Косачем свого часу. І це потіха» [11, с. 142]). Авторитетному літературознавцеві в середовищі української еміграції вже наприкінці XX ст. вдалося влучно порівняти свій стан у 87 років із ситуацією Куліша: «Усі ми входимо в критичний стан, і на це нема ради. Так було колись і з Кулішем і його колом. Радикальних змін на краще не передбачається» [11, с. 327].

У різних статтях Ю. Шевельов подавав характеристики правдолюба, прозріливого «архітектора» української мови й літератури, борця за свідому націю й суверенну державу. Так, у виступі «Критика поетичним словом» літературознавець із Нью-Йорка називав П. Куліша одним із перших українських критиків, вважав Кулішеве «перековерзування» прологом формування славнозвісного *суржик* [12, с. 92]. У спогадах «Шостий у гроні» та «Віктор Петров, як я його бачив», звертаючись принагідно до детального аналізу творчості П. Куліша в працях В. Петрова, Ю. Шевельов не погоджувався з тим, що літератор XIX ст. був романтиком, він зауважував: «Навпаки, він радше був раціоналіст...» [12, с. 828], хоча й визнавав: «твори Петрова – це завжди частка істини» [с. 120, с. 832]. Таких звернень до імені П. Куліша в Ю. Шевельова досить багато, вони крихтами розсіяні в його працях – про мову («Українська мова», «Так нас навчали правильних проізношеній»), українських літераторів (зокрема, Василя Мову, Василя Осьмачку, Юрія Андруховича та ін.). Характеризуючи літературні процеси різного часу («Стилі сучасної української літератури на еміграції», «Подорож у країну ночі»), Ю. Шевельов зокрема говорив про «своєрідне синтезування імпресіоністичної новелі з етнографічно-оповідною новелею XIX століття (П. Куліш, М. Вовчок, Г. Барвінок, О. Стороженко)» [12, с. 991].

Найбільш синтетичним роздумом Ю. Шевельова про П. Куліша стала його праця «Кулішеві листи і Куліш у листах» (опубліковано в журналі «Сучасність» 1983 р., а згодом включено як передмову до окремої книжки «Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані» 1984 р.). Критик відзначає, що ці листи «не мають паралелі в українській епістолярній прозі» [13, с. 185], окреслює тематичні пласти кореспонденцій, «проектування особистого на національне» навіть в інтимних сповідях, вміння автора «очима розтинати анатомічним скальпелем, як лікар» різні життєві ситуації, здатність в усьому виявити свій темперамент, особисту філософію і стиль.

Невипадково Ю. Шевельов наголосив: «Він пропонує, він застерігає, він кличе, радить, наказує, вимагає, втручається, картає, загрожує. Як ветхозавітний пророк, він один знає правду, путь спасіння й майбутнє. Але він також і вчитель, що дає своїм адресатам конкретні настанови, навіть конкретні завдання, що зробити, яку книгу прочитати і як її читати» [13, с. 186]. Ретельний аналіз листів П. Куліша допоміг Ю. Шевельову відтворити детальний *портрет* Куліша-юнака, Куліша-мужа, «гірко й трагічно самотнього», зануреного в господарську діяльність і комерцію, здатного на поразки і захоплення, розпач і піднесення. Людини настрою, без послідовної політичної і навіть літературної програми [13, с. 208], із парадоксами і зигзагами, мінливістю і несталістю [13, с. 211]. Але при цьому Куліш, як пише Ю. Шевельов, «був не тільки і не просто вірним своїй релігії. Він був її будівничим, речником і про роком» [13, с. 217]. Він мав свою місію і вірив у неї безоглядно. Критик стверджував: «Якби сьогодні зняли заборони і надрукували повного Куліша, може хіба одна десята його писань справді стала б набутком серця і розуму читацького» [13, с. 220].

З цими словами суголосні й роздуми П. Куліша, які використав у своїй «ювілейній» статті Є. Маланюк: «Прославлять і благословлятимуть майбутні покоління лише тих, що дбають за це, аби землю нашу посіли в спадщину ті, що пролили за неї

свою кров. Про інших буде стільки пам'яті, що за будівників залізничних шляхів і таких інших речей... Ми ж безпосередні пани і володарі цієї землі. На ній відіб'ється наше моральне обличчя і буде вона відома народам рисами цього обличчя, яких ніхто стерти не зможе!» [4, с. 187].

Висновки та перспективи. «Цілісність», «універсальність», «синтетичність», «многогранність» П. Куліша досі лишається дослідженою в окремих аспектах. Для пізнання його творчого, бунтівного й не завжди послідовного характеру, для розкриття історичної інтуїції, політичного передбачення, уявлень про самостійність і державність України, розуміння новаторських кроків у літературі (зокрема історичній романістиці, формування «високого» літературного стилю), перекладацтві, мові («кулішівка»), історіософії, відзначення наполегливої видавничої і редакторської діяльності тощо видано чимало життєписів, нарисів творчості, статей різного ґатунку. В цій справі прислужилися як вітчизняні, так і еміграційні дослідники, чиїми стараннями закордонні читачі змогли в перекладах дізнатися про велич П. Куліша, а українська громадськість щоразу пізнавала «живу людину», «унікальну постать у галереї творців нашого пошевченківського культурно-історичного процесу ХІХ ст.» [4, с. 185]. Тож досі не втратили свого символічного й критичного забарвлення оцінки й характеристики П. Куліша, обґрунтовані Є. Маланюком, А. Животком, Ю. Луцьким, Ю. Шевельовим та іншими еміграційними авторами, хоча не всі їхні праці відомі сьогодні на батьківщині.

1. Супронюк О. К. Пантелеймон Куліш – «ключова постать у становленні модерної української культури». URL: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4847> (дата звернення: 07.09.2019).

2. Нахлік Є. Актуальний Куліш – націєтворець і державник: до 200-річчя від дня народження письменника, мисленника, науковця і громадсько-політичного діяча. URL: <https://zbruc.eu/node/91265> (дата звернення: 05.09.2019); Лазарева В. До історіографії досліджень державницько-правових ідей у творчості Пантелеймона Куліша // Український історичний збірник. 2012. Вип. 15. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20181125-tvorchist-pantelejmona-kulisha> (дата звернення: 05.09.2019); Лазарева В. Державотворчі погляди Пантелеймона Куліша як об'єкт наукового дослідження // Українознавство. 2013. № 2. С. 62–66.

3. Немченко І. В. Шевченківські та кулішівські мотиви в творчості Є. Маланюка. URL: <https://prosvita-ks.co.ua/ivan-nemchenko-shevchenkova-ofira/shevchenkivski-ta-kulishivskimi-motivi-v-tvorchosti-iemalanyuka> (дата звернення: 12.09.2019).

4. Маланюк Є. В Кулішеву річницю // Маланюк Є. Книга спостережень: статті про літературу / упоряд. і передм. Г. Сивоконя. Київ: Дніпро, 1997. С. 178–187.

5. Маланюк Є. Книга спостережень: статті про літературу / упоряд. і передм. Г. Сивоконя. Київ: Дніпро, 1997. 430 с.

6. Дивнич Ю. 60-ліття Євгена Маланюка // Українська літературна газета. 1957. Ч. 2 (20).

7. Маланюк Є. Вибрані твори / упоряд. Олеся Омельчук. Київ: Смолоскип, 2017. 872 с.

8. Пахльовська О. «Поет апокаліптичних літ» // Маланюк Є. Вибрані твори / упоряд. Олеся Омельчук. Київ: Смолоскип, 2017. С. 804–812.

9. Качуровський І. Променисті силуетки: лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 766 с.

10. Сидоренко Н., Сидоренко О. Журналістська «Планета Ді-Пі»: українська преса у таборах військовополонених, переміщених осіб і біженців у Європі після ІІ Світової війни (1945–1950). Київ, 2000. 175 с.

11. Степанюк М. Листи Юрія Шевельова до Олексія Ізарського. Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2014. 388 с.

12. Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. Кн. 2: Літературознавство. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 1151 с.

13. Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах // Шевельов Ю. Вибрані праці: у 2 кн. Кн. 2: Літературознавство. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 180–221.

1. Suproniuk, O. K. «Panteleimon Kulish as «a key figure in the development of modern Ukrainian culture», available at: <http://www.nbuv.gov.ua/node/4847> (accessed 07 September 2019).

2. Nahlik, Ye., «*Actual Kulish as a creator of nation and statesman: to the 200th anniversary of the birth of the writer, thinker, scientist and political figure*», available at: <https://zbruc.eu/node/91265> (accessed 05 September 2019); Lazareva, V. (2012), «On the historiography of studies of state-legal ideas in the works of Panteleimon Kulish», *Ukrainian historical collection*, issue 15, available at: <https://md-eksperiment.org/post/20181125-tvorchist-pantelejmona-kulisha> (accessed 05 September 2019); Lazareva, V. (2013), «Panteleimon Kulish's state building views as a scientific research object», *Ukrainoznavstvo [Ukrainian studies]*, N 2, pp. 62–66.
3. Nemchenko, I. V., «*Shevchenko and Kulish motives in the works of Ye. Malaniuk*», available at: <https://prosvita-ks.co.ua/ivan-nemchenko-shevchenkova-ofira/shevchenkivski-ta-kulishivs-ki-motivi-v-tvorchosti-iemalanyuka> (accessed 12 September 2019).
4. Malaniuk, Ye. (1997), «On Kulish anniversary», *Knyha sposterezhen' [A Book of Observations: articles on literature]*, ed. by H. Syvokin', Dnipro Publishing House, Kyiv, pp. 178–187.
5. Malaniuk, Ye. (1997), *Knyha sposterezhen' [A Book of Observations: articles on literature]*, ed. by H. Syvokin', Dnipro Publishing House, Kyiv, 430 p.
6. Dyvnych, Yu. (1957), «60th anniversary of Yevhen Malaniuk», *Ukrainian Literature Newspaper*, N 2 (20).
7. Malaniuk, Ye. (2017), *Vybrani tvory [Selected works]*, comp. by Olesia Omelchuk, Smoloskyp Publishing House, Kyiv, 872 p.
8. Pahliovska, O. «Poet of apocalyptic period», Malaniuk, Ye. (2017), *Vybrani tvory [Selected works]*, comp. by Olesia Omelchuk, Smoloskyp Publishing House, Kyiv, pp. 804–812.
9. Kachurovsky, I. (2008), *Bright silhouettes: lectures, reports, articles, essays, scientific works*, Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, Kyiv, 766 p.
10. Sydorenko, N., Sydorenko, O. (2000), *Journalist «Planet Di-Pi»: Ukrainian press in the camps of prisoners of war, displaced persons and refugees in Europe after the World War II (1945–1950)*, Kyiv, 175 p.
11. Stepaniuk, M. (2014), *Letters of Yurii Shevelov to Olexa Izarsky*, Shevchenko R. V., Poltava, 388 p.
12. Shevelov, Yu. (2008), *Selected works in 2 books, Book 2: Literary studies*, Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, Kyiv, 1151 p.
13. Shevelov, Yu. (2008), «Letters of Kulish and Kulish in letters», Shevelov, Yu. (2008), *Selected works in 2 books, Book 2: Literary studies*, Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, Kyiv, pp. 180–221.

UDC 007:304:070

THE AMBIGUITY OF PANTELEIMON KULISH'S FIGURE IN THE ASSESSMENT OF UKRAINIAN EMIGRATION

Sydorenko Natalya, D. Sc. (Philology), Professor,

Taras Shevchenko National University of Kyiv, the Institute of Journalism, 36/1, Yu. Illenka St., Kyiv, 004119, Ukraine, e-mail: sydorenko@knu.ua

ORCID iD [0000-0001-8734-9704](https://orcid.org/0000-0001-8734-9704)

The aim of the study is to identify the main characteristics of P. Kulish by the representatives of Ukrainian emigration in the twentieth century, focusing on aspects of the extraordinary personality in Ukrainian culture and literature. The object of the research is literary-critical and non-fiction (publicistic) articles, as well as correspondence of some representatives of Ukrainian intellectual emigration (in particular Ye. Malaniuk, I. Kachurovsky, A. Zhyvotko, Yu. Kosach, Yu. Shevelov), which addressed their works to the figure and creativity of P. Kulish.

Methods. According to the indexes and content of literary-critical and non-fiction works of certain critics, journalists and scientists in diaspora, the appeal to the name of P. Kulish is traced, as well as characterization of his personality in the Ukrainian press of the postwar period in the territory of Germany (in particular in the years of his 50th anniversary and 60th anniversary of death – 1947, 1957). Methods of analysis, induction and deduction, compari-

son, synthesis and generalization made it possible to distinguish the main features of P. Kulish – the creator of Ukrainian nation, a state-maker, a true European, a unique personality.

Results and conclusions. The «integrity», «universality», «synthetics», «versatility» of P. Kulish still remains to be explored in some aspects. Many biographies, essays, articles were published in order to descry his creative, rebellious and not always consistent nature, to reveal historical intuition, political foresight, ideas about the independence and statehood of Ukraine, to understand innovative steps in literature, translation, language, historiography, to emphasize persistent publishing and editorial activities, etc. Both domestic and emigration researchers tried to convey the greatness of P. Kulish in the translations of his works, at the same time the Ukrainian public recognized the «living person», a prominent figure «in the gallery of the creators of our post-Shevchenko cultural and historical process». Therefore, they still have not lost their symbolic and critical coloration of the estimation and characteristics of P. Kulish, although not all of these works are known today in Ukraine.

Key words: *Panteleimon Kulish, Ukrainian emigration, literary-critical and non-fiction (publicistic) articles, creator of nation, European orientations.*

Стаття надійшла до редакції 18.11.2019